

Розділ 2. ТВОРЧИЙ УЧИТЕЛЬ-ПРОФЕСІОНАЛ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ТА ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

УДК:378.22+377.35+7

©2013

Лагунова Г.В.

ШЛЯХИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕАТРАЛЬНО-ДЕКОРАЦІЙНОГО МИСТЕЦТВА: МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах постійного розвитку театральньо-декораційного мистецтва в Україні, пошук нових шляхів та оновлення засобів професійного та особистого зростання майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки, враховуючи рух України до Європейського співтовариства, потребує зростання підходів до якості фахової освіти.

Аналіз існуючої педагогічної теорії та практики підготовки майбутніх фахівців у галузі театральнього мистецтва дає підставу виділити низку суперечностей, які актуалізують проблему формування їх професійної культури в теперішній час. Це суперечності між: вимогами суспільства до підготовки художників театру у нових естетико культурних умовах і реальним рівнем професійної культури фахівців цього профілю; розробленістю загальних положень формування професійної культури особистості й недостатністю досліджень специфічних особливостей становлення професійної культури театральних художників; прагненням майбутніх художників театру до освоєння культури професійної діяльності й відсутністю організаційно-педагогічних умов для його реалізації в процесі професійної підготовки.

На сьогодні актуальність формування професійної культури майбутніх художників театральньо декораційного мистецтва, яка є основою їхньої підготовки та набуття відповідних професійних компетенцій, зумовлена новим етапом розвитку театральнього мистецтва в Україні. Тенденції епохи постмодерну надають новий погляд класичному театральньо-декораційному мистецтву, існуюча еkleктичність, багатожанровість цього виду мистецтва потребує цілісного рішення в процесі фахової підготовки з урахуванням концептуальних положень Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, що розглядає освіту як запоруку становлення культуровідповідної, культуротворчої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... свідчить, що вивчення проблеми у підготовки майбутніх художників театральньо декораційного мистецтва для театрів України до цього часу не привертала до себе належної уваги, не знайшла свого втілення в наукових доробках учених.

Проблеми театральнього мистецтва висвітлювали в своїх працях видатні діячі, такі як широковідомі класики театральної науки К.С. Станіславський та Вс. Мейєрхольд, радянський театральний художник, режисер, педагог М.П.Акімов, реформатор новітнього українського театру Л.Курбас, всесвітньовідомий англійський режисер, художник і теоретик театру – Едвард Гордон Крег, відомий теоретик театру Бертольд Брехт, широко відомий художник театру Є.С.Лансере, нідерландський філософ Йоган Гейзінг, сучасний польський режисер, експериментатор театру Єжи Гротовський, польський режисер і теоретик Евдженіо Барба та інші – кожен з яких висловлював своє власне ставлення до художнього оформлення вистави [1].

Окремо розглядався театральний костюм у наукових працях Ю.Пігель.

Антиреалістичні теорії декадентського «умовного» театру висвячені у багатьох усних та друкованих виступах Н.Євреїнова, Ф.Комісаржевського, Ф.Сологуба, Вяч. Іванова, А.Таїрова. У збірниках «Театр. Книга проновий театр», «Криза театру» (1908), «У спорах про театр» (1914). Ю.Айхенвальд виступав з публічною лекцією, зміст якої знищував поняття театру, як мистецтва.

Водночас у педагогічній діяльності питання виокремлення мистецької педагогіки вперше поставила О.П.Рудницька, продовження досліджень знаходимо у наукових працях О.М.Отич, Г.М.Падалки, В.Ф.Орлова, О.Я.Ростовського, В.Іванової та ін.[5].

Визначенням сутності педагогіки мистецтва займались польські вчені С.Гессен, Б.Наврочинський, К.Сосницький, але ж вони ототожнювали педагогіку мистецтва та педагогіку культури. Б.Неменський, російський вчений-педагог, підкреслює, що вчити треба не мистецтву, а мистецтвом.

Формулювання цілей статті... Мета даної статті полягала у тому, щоб розглянути та сформулювати поняття мистецької педагогіки і педагогіки мистецтва, вимоги до фахової підготовки майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва.

Аналіз процесу фахової підготовки майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва потребує окреслення низки проблем. По-перше, це пов'язано з постійним розвитком у цієї галузі, появою нових технічних засобів, рухомістю та змінами у світовому образотворчому мистецтві, появою новітніх галузей у прикладному мистецтві. По-друге, це поява нового покоління студентів з новим поглядом, новим сприйняттям навколишнього

світу. По-третє, це відсутність підручників безпосередньо за фахом, які доповнюють лекційні та практичні заняття, відновлюють, заповнюють пропущені заняття та сприяють закріпленню засвоєного матеріалу. Розв'язання цих проблем пов'язано в першу чергу з збагаченням розвитку особистісних якостей викладачів, які беруть участь у професійній підготовці художників театральньо-декораційного мистецтва.

Процес невід'ємно пов'язаний зі створенням умов для реалізації творчих прагнень майбутніх художників театральньо-декоративного мистецтва, які є обов'язковим чинником фахового зростання студента і його успіхів у подальшій професійній діяльності [2].

Розглядаючи питання професійної культури у ракурсі освіти майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва у першу чергу не можна оминати роботу Оксани Рудницької «Педагогіка: загальна та мистецька». Автор підкреслює деякі важливі аспекти сучасної педагогіки та робить акцент на необхідності розробки єдиного узагальненого методологічного та методичного забезпечення фахової підготовки спеціалістів мистецького напрямку.

Відсутність цього забезпечення «нерідко стає причиною механічного «вписування» дисциплін художньо-естетичного циклу у загальну для всіх предметів традиційну схему навчально-виховного процесу, в якій не враховується специфіка художнього пізнання світу і відповідні до неї особливості вивчення мистецтва [8, с.5]. Також у цій роботі дано визначення філософії мистецької освіти «зміст філософії мистецької освіти охоплює вивчення самого мистецтва як самодостатньої системи і його функцій у структурі освіти, тобто синтезом цих двох гілок філософського знання» [там само, с.33].

За висновками О.М. Отич, «предметом мистецької педагогіки є мистецька освіта, а предметом педагогіки мистецтва – освіта засобами мистецтва». Ця думка є дуже цікавою в аспекті нашого дослідження оскільки процес навчання майбутніх художників театру невід'ємною своєю частиною має вивчення різноманітних сторін мистецтва (історія театру, історія костюму, історія матеріальної культури тощо), а питання, як це буде викладатися, розташовується якраз у площині педагогіки мистецтва.

Виокремлення мистецької педагогіки як однієї з гілок загальної педагогіки, що робить наголос на вивченні культурології, естетики, аксіології, спроможно надати навчальному процесу творчого характеру. З цього приводу О.М.Отич наголошує, що «мистецька педагогіка має бути не мистецтвознавством, а творчістю», в цьому сенсі вона поділяє думку М.Лещенко [3].

У педагогічній діяльності часто бувають випадки, коли студент не хоче подолати труднощі, які виникають в ході роботи для досягнення поставленої мети. Знайти потрібні засоби та методи для подолання труднощів у ході навчального процесу в цьому аспекті – головна задача викладача. Таким чином розвивається професійна культура в процесі навчання.

О.П.Рудницька, зазначала, що «зважаючи на особливу роль мистецтва у розвитку здатності людини до широких творчих узагальнень почуттів і думок, можна стверджувати про необхідність виокремлення нової галузі педагогічних знань та введення до наукового обігу відповідного поняття – «педагогіка мистецтва», якій притаманні специфічні засоби реалізації цілей навчання й виховання в їх сучасній гуманітарній парадигмі [9].

За твердженням О.М.Отич, значний інтерес учених до проблеми функціонування мистецтва в освіті, основний масив наукових досліджень з цієї проблеми стосується різних аспектів мистецької педагогіки. Значно менше досліджень присвячено проблемам арт-педагогіки і зовсім незначний відсоток стосується проблем педагогіки мистецтва [4].

Педагогіка мистецтва – це наука щодо визначення об'єктивних, стійких і сутнісних зв'язків художнього виховання й розвитку особистості, навчання її мистецтву як феномену відображення дійсності в художніх образах. Об'єктом педагогіки мистецтва виступає дослідження змісту, структурних компонентів, педагогічних закономірностей художнього навчання, виховання й розвитку учнів, а предметом – визначення методів дослідницького пошуку, а також теоретичне обґрунтування методологічних засад, принципів, педагогічних умов і методів художнього навчання, виховання та розвитку учнів [7].

Підготовка художників для театру і кіно має певну специфіку, яка зумовлена характером їх діяльності, синтетичністю даного виду мистецтва та станом театральньо-декораційного мистецтва в Україні і загалом тенденціями сучасного світового театрального мистецтва. Майбутні фахівці повинні вміти узагальнювати досвід театрального мистецтва, володіти художніми навичками створення власних образів. Реалізація вказаних умінь вимагає вдосконалення системи підготовки художників театру у вищих навчальних закладах, формування у майбутніх фахівців високого рівня знань, умінь, навичок, розвитку особистих якостей, які повинні знайти вияв у професійній культурі митця театральньо-декораційного мистецтва.

Мистецька діяльність є універсальним засобом розвитку і формування творчих якостей особистості [2].

Вивчення проблеми підготовки майбутніх художників театральньо декораційного мистецтва для театрів України до цього часу не привертала до себе належної уваги, не знайшла свого втілення в наукових доробках учених.

Вважається, що театральний художник та технолог сцени – це принципово різні професії. Якщо театральний художник – це автор художніх образів, який формує сценічний простір, то технолог – це автор технологічної розробки та реалізації цієї ідеї на сцені. Художник-постановник синтезує у собі вищевказані якості. Набуття театральних професій пов'язано із загальною системою навчання студентів, але ж цикл спеціальних дисциплін підбирається індивідуально до кожної кваліфікації.

Театральний художник – професія, до якої підключено багато інших професій, вона характерна для театру, щоб відобразити зовнішній вигляд театральної вистави. На сьогодні художника сцени називають сценографом, а його мистецтво сценографією чи дизайном сцени. Ці терміни увійшли зараз у сучасне життя, але ж слова «театральний художник» та «декорації» більш традиційні й більш відображують сутність театального мистецтва взагалі. Тоді як сценографія та дизайн мають більш вузький характер – можна бути відмінним дизайнером, дуже добрим оформлювачем великих сценічних просторів і при цьому бути не дуже хорошим художником в високому сенсі цього слова, хоч межі цих понять не завжди можна побачити з першого погляду.

Професійними вимогами до театального художника є вміння малювати та знати ази живопису. Але цього недостатньо, щоб бути повноцінним художником або дизайнером сцени. Нема жодної сторони майстерності художника, якої було б достатньо, без доповнення її багатьма другими, щоб бути художником театру. Тому, що ця професія синтетична за своєю природою.

В сучасному інформативному світі новітніх комп'ютерних технологій, інновацій, де все змінюється, вдосконалюється й поширюється безпосередньо на наших очах, театральний художник, або сценограф зараз, як ніколи повинен знати закони режисури – тому, що він завжди працює у тандемі з режисером й повинен враховувати його побажання. Якщо при цьому він доповнює та розширює його замисел своїми сценічними знахідками, то художник стає співавтором режисера. Й це найкраще, чим бути пасивним виконавцем задумок режисера, який не завжди знає закони художнього виразу.

Після спільної творчої роботи з режисером, художник насамперед повинен зробити об'ємний проект майбутнього оформлення всієї вистави. Тому він повинен знати й відчувати простір сцени й знати її технологічні можливості. Він є архітектором у просторі сцени.

Художник який володіє відмінним просторовим уявленням повинен при цьому бути «реалістом», практиком, знати засоби практичного виготовлення декорацій й костюмів. У професійному театрі є відповідні фахівці, отже художник не повинен вміти робити все, але ж коли він розуміє про що йдеться і як це робиться, він може прийняти вірне рішення при виконанні свого замислу.

У театрі треба бути мобільним, орієнтуватися впродовж творчого процесу. Театральний художник повинен вміти фантазувати, бути винахідливим при втіленні свого замислу.

Чи достатньо цього для сучасного театального художника? Сучасний театральний художник не може обійтися без досконалого вивчення історії культури: літератури, архітектури, історії самого театру, матеріальної культури, яка містить у першу чергу знання історії костюму, мистецтва взагалі. Він повинен бути ерудованим. Тому в навчальному процесі потрібен тісний взаємозв'язок між мистецькою освітою та педагогікою мистецтва.

Науковці розглядають мистецьку діяльність як процес пізнання і відображення світу, в ході якої відбувається перехід від логічного мислення (категорія науки) до абстрактного чуттєвого пізнання (категорія мистецтва). У ситуаціях, коли приймаємо новітні, неординарні рішення, більшою мірою використовується творча складова нашої свідомості [2].

За твердженням В.Іванової «формування основ творчої діяльності фахівця відбувається саме у студентському віці, що є періодом активного формування внутрішньої потреби особистості співвіднести власні прагнення з інтересами суспільства».

Для того, щоб сформувати навчальні плани та робочі програми, які будуть максимально задовольняти потребам сучасного суспільства до професійної культури художників театально-декораційного мистецтва тобто сценографів, необхідно розглянути деякі аспекти, які на нашу думку, мають вагомий вплив на формування професійної культури майбутніх художників театально-декораційного мистецтва та результати досліджень деяких науковців, які працювали над проблемою педагогіки мистецтва.

Узагальнення результатів проведеного О.М.Отич дослідження дозволяють запропонувати такі рекомендації для професійно-педагогічних навчальних закладів стосовно використання мистецтва у розвитку творчої індивідуальності майбутніх педагогів професійного навчання:

- відмовитись від застосування вузько фахового підходу у викладанні навчальних дисциплін на користь міждисциплінарного та інтегративного підходів, що впроваджуються у контексті науково-мистецької парадигми освіти;
- створювати необхідні умови для заохочення викладачів до більш активного використання мистецтва як варіативного компонента змісту освіти у ході розробки елективних спецкурсів і спецпрактикумів для студентів, які будуть цікавими для них і забезпечуватимуть особистісне входження їх до процесу оволодіння майбутньою професією;

- уникати примусового залучення студентів до творчої педагогічно-мистецької діяльності, шукати ефективні способи їх мотивації до неї [6].

Сьогодні на ринку праці конкурентні переваги мають фахівці, які за час навчання у вищому навчальному закладі не тільки отримали базові професійні знання, але й здатні продукувати креативні ідеї та реалізовувати їх. Неординарний підхід до вирішення конкретних навчально-виховних завдань повинен стати нормою педагогічної діяльності викладача фахових дисциплін.

Створення умов для реалізації творчих прагнень особистості є обов'язковим чинником фахового зростання студента і його успіхів у подальшій професійній діяльності.

Мистецька педагогіка робить акценти в процесі оволодіння студентами мистецькою творчістю не на технічному рівні («дресурі», як називає цей процес С.Гессен), а на відкритті перед нами можливостей самовираження в суб'єктивно близькому для них виді мистецтва у найбільш зручний та бажаний для них спосіб, що дозволяє підвищити їх творчу активність, розвинути в них пізнавальний інтерес, полегшити й естетизувати процес опанування навчального предмету, заохотити їх до постійного самовдосконалення, роботи над собою. Ці акценти можна виразити, на нашу думку, у двох різних термінах: 1) звичному «мистецько-педагогічна діяльність», тобто діяльність щодо цілеспрямованого опанування мистецтва з метою мистецької освіти й художньо-естетичного виховання, 2) «педагогічна-мистецька діяльність», спрямована на розв'язання загально педагогічних завдань на основі використання мистецтва [4].

Мистецька освіта, за визначенням О.Рудницької, – це освітня галузь, що спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями у процесі активної творчої діяльності й удосконалення власної почуттєвої культури. Саме культура, – зазначає О.Рудницька, – завжди залишається скарбницею досвіду, яку люди постійно збагачують. Кожний індивід живе і діє в умовах культури, а культура наповнює собою індивіда. У такій взаємодії з культурою людина виступає об'єктом її впливу, носієм культурних цінностей і суб'єктом культурної творчості. Культура спроможна інтегрувати уявлення людини про соціальні цінності, які стають особистісними орієнтирами, та здатна трансформуватися у особистісну культуру, яка, за визначенням О.Рудницької, «не зводиться до суми знань, переконань, умінь, здібностей індивіда, це узагальнення ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя» [8, с. 49].

Висновки... У статті розглядаються і «розводяться» поняття: мистецька педагогіка; арт-педагогіка; педагогіка мистецтва. Обґрунтовується необхідність втілення педагогіки мистецтва у ході фахової підготовки майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва. В подальшій роботі планується розробити навчально методичний комплекс для ВНЗ, які готують спеціалістів даного напрямку, розробити критерії оцінювання творчих навчальних робіт.

Література

1. Акимов М. Не тільки про театр / М. Акимов – М.-Л. : Мистецтво, 1966. – 423 с.
2. Іванова В. Універсальний засіб розвитку особистості. Шлях до визнання : науково-публіцист. альманах присв. 40-річчю МФ КНУКІМ / В. Іванова. – Миколаїв, 2011. – С. 48-49.
3. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання : монографія / М. П. Лещенко // 2-ге вид., доп.. – К. : Гротеск, 1996. – 192 с.
4. Отич О. М. Концептуальні засади педагогіки мистецтва : зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 1. – С. 205-211.
5. Отич О. М. Мистецтво у розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : комплекс навчально-методичного забезпечення викладання психолого-педагогічних дисциплін / Олена Миколаївна Отич. – Ч. 2. – Полтава, 2006. – 150 с.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М.Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
7. Рудницька О. П. Педагогіка загальна і мистецька : навч. посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
8. Рудницька О. П. Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський щорічник / О. П. Рудницька. – К. : Ченстохова, 2000. – Вип.II. –С. 233-245.

Анотація

У статті розглядається проблема фахової підготовки майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва. Проведено аналіз педагогічної літератури. Виділені такі поняття, як мистецька педагогіка, арт-педагогіка та педагогіка мистецтва.

Аннотация

В статье рассматривается проблема специальной подготовки будущих художников театральньо-декорационного искусства. Был проведен анализ педагогической литературы. Выделены такие понятия, как художественная педагогика, арт-педагогика и педагогика искусства.

Summary

The article considers the problem of special training of future artists theatrical-decorative art. An analysis was conducted of educational literature. Allocated concepts such as creative pedagogy, art education and art pedagogy.

Ключові слова: театраль-декораційне мистецтво, мистецька педагогіка, арт-педагогіка, педагогіка мистецтва.
Ключевые слова: театраль-декорационное искусство, художественная педагогика, арт-педагогика, педагогика искусства.
Key words: theatrical-decorative art, creative pedagogy, art education, art pedagogy.

Подано до редакції 14.03.13.

Рекомендовано до друку докт.пед.наук, проф.Курлянд З.Н.

УДК 378.147 : 33 – 051

©2013

Романова Г.М.

ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ З ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ДО ДИДАКТИЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Процес підготовки викладачів ВНЗ до дидактичного проектування, зокрема й до проектування навчальних технологій, під яким ми розуміємо творчу діяльність викладачів щодо забезпечення гарантованого досягнення результатів навчання, потребує вивчення з позицій порівняльної педагогіки. Як відомо, у різних країнах склалися певні моделі освіти, які визначають на сьогодні цілі та підходи до підготовки викладачів ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Як наголошує Т. І. Біленко у своїй монографії, існує кілька міфів, пов'язаних з освітою. Один з них такий: щоб мати належну, сучасну освіту, нам необхідно вибрати зі світового доробку найкраще та впровадити в сучасну практику. Тобто існує ілюзія: у світі є такий взірець і нам треба ним оволодіти [1, с. 117]. Насправді ж немає у світі ідеальної системи освіти, і будь-яку систему неможливо запозичити. Але можна вчинити по-іншому: вивчити чужий досвід і творчо його запроваджувати, не забуваючи здобутки власної школи.

Визнаючи специфіку української системи освіти, не можна заперечувати позитивного впливу ідей західної педагогіки на вітчизняну педагогічну теорію та практику, зокрема персоналізованої системи навчання Ф. С. Келлера [7], узагальненої моделі навчання Д. Колба [8], рефлексивного підходу Дж. Еліота, В. Холлі, М. Уоллеса [2] та ін.

Формулювання цілей статті... Мета даної статті полягала у визначенні сучасних зарубіжних тенденцій з підготовки викладачів до дидактичного проектування, які доцільно враховувати у вітчизняній педагогічній теорії та практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження... Звернімося до аналізу західного досвіду підготовки викладачів ВНЗ. Услід за М. В. Кларінім, ми виходимо з того, що репродуктивна та проблемна орієнтації освітнього процесу у сучасній педагогіці втілюються у двох основних інноваційних підходах до перетворення навчання, - технологічному і пошуковому [4, с. 9]. Концепції підготовки викладачів ВНЗ ґрунтуються на різних підходах до постановки та конкретизації цілей. Для вищої школи загалом характерні гнучкість навчального плану та свобода викладача, тому цілепокладання як аспект проектування навчального процесу набуває провідного значення.

Під впливом ідей біхевіоризму (П. Блум, Р. Ганье, Б. Скіннер) у 50-60 роки минулого століття склалася технологія повного переведення навчальних цілей на мову зовнішньо виражених дій, які можна спостерігати. За таким підходом викладач має проектувати навчальний процес як просту послідовність відпрацювання кожного з його елементів, сукупність циклів навчання. Проте усвідомлення набутого досвіду тими, хто навчається, залишається поза увагою.

У контексті подолання спрощеного підходу до проектування навчання за моделлю повного засвоєння привертає увагу персоналізована система навчання Ф. С. Келлера, яка передбачає індивідуальний темп тих, хто навчається, при засвоєнні навчального матеріалу, повне навчально-методичне забезпечення процесу навчання, залучення асистентів (прокторів) з аспірантів чи студентів, які відмінно засвоїли курс, до управління навчальною діяльністю, зокрема до консультування та поточного контролю [7]. Ця система є поширеною у США у викладанні природничих та гуманітарно-суспільних дисциплін. Вона розроблялася групою американських та бразильських викладачів під керівництвом Ф. С. Келлера з метою викладання психології, а згодом була поширена як загальнодидактична система навчання у вищій школі. В контексті змісту підготовки викладачів ВНЗ до проектування навчальних технологій привертають увагу такі аспекти персоналізованої системи навчання Ф. С. Келлера, як проектування навчальної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, підготовка та застосування лекцій лише з метою мотивації та загальної орієнтації тих, хто навчається, створення та використання друкованих навчальних посібників-керівництв для викладу навчальної інформації.

За системою Ф. С. Келлера викладач проектує роботу таким чином. Він має розподілити курс на низку тематичних розділів-модулів (навчальних одиниць), які у найпростішому варіанті повинні відповідати розділам підручника (їх кількість, як правило, п'ятнадцять – двадцять). Також необхідно розробити навчальний посібник - керівництво (послідовно – до кожного з модулів), де зазначені цілі вивчення модуля, рекомендуються певні види навчальної роботи, наводиться перелік питань для самоперевірки та контролю. Студентам надається свобода вибору видів навчальної діяльності, індивідуальний режим навчальної роботи. Коли студент відчуває себе готовим здавати тест, він звертається до асистента для проходження перевірки. Той, хто навчається, має